

ΤΑΦΙΚΟ ΚΤΗΡΙΟ 19: Ένας μοναδικός μινωικός ημιθολωτός τάφος στις Αρχάνες

Το Ταφικό Κτήριο 19, το οποίο αποκαλύφθηκε από τους Γιάννη και Έφη Σακελλαράκη το 1976-77, αποτελεί όχι μόνο μοναδικό δείγμα της μινωικής ταφικής αρχιτεκτονικής, αλλά και σημείο αναφοράς για τα μινωικά έθιμα ταφής και τη ΜΜ Ι/ΙΙ κεραμική, χάρη στο πλούσιο και αδιατάρακτο περιεχόμενό του καθώς και στη συστηματική και διεξοδική ανασκαφή και μελέτη του*.

Το Ταφικό Κτήριο 19 βρίσκεται στο νότιο τμήμα του νεκροταφείου στο Φουρνί, ανάμεσα στο Κτήριο 18 προς βορράν και τον Θολωτό Τάφο Ε προς νότον, ενώ στα δυτικά εφάπτεται της Περιοχής των Βράχων και στα ανατολικά γειτνιάζει με ανοικτό χώρο. Η κάτοψη του Ταφικού Κτηρίου 19 είναι μοναδική: εξωτερικά το κτήριο είναι ορθογώνιο, ενώ εσωτερικά αψιδώτω, με την αψίδα προς ανατολάς. Τρεις από τους τοίχους του κτηρίου είναι ασυνήθιστα παχεις για το μεγέθος του, αποτελούμενοι από δύο παρείες κτισμένες με μεγάλους λίθους και λάσπη, ως συνδετικό υλικό, και πυρήνα γεμισμένον με μικρούς λίθους και χώμα. Αξιοσημείωτος είναι ένας ογκόλιθος, ο οποίος ενισχύει εξωτερικά τον νότιο τοίχο και τη νοτιανατολική γωνία, που εκτιθενται στην έντονη κλίση της νότιας πλαγιάς του λόφου.

Χριστοφίλης Μαγγίδης

Αρχαιολόγος

Η είσοδος του τάφου βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία του κτηρίου. Το αρχικό κατώφλι αποτελούσε προεξέχον τμήμα του φυσικού βράχου, το οποίο διαδεχθήκε λείβινο κατώφλι και, κατόπιν, κατώφλια από πατημένο χώμα. Αξιοσημείωτος είναι ο προς δυσμάς προσανατολισμός της είσοδου του τάφου, σε αντίθεση με τους περισσότερους ΠΜ και ΜΜ θολωτούς τάφους, καθώς και με τα ταφικά κτήρια στο Φουρνί, οι είσοδοι των οποίων ανοίγονται κατά κανόνα προς τα ανατολικά ή νοτιανατολικά.

Το πιο σημαντικό, όμως, αρχιτεκτονικό στοιχείο του Ταφικού Κτηρίου 19 είναι ο μοναδικός ώς τώρα τύπος της οροφής του. Μολονότι η οροφή δε σώζεται, η θεωρητική ανασύσταση της μορφής της είναι εφικτή με τη συνδυαστική μελέτη των πολύτυπων δεδομένων που διέσωσε τη προσεκτική ανασκαφή του κτηρίου:

(α) Η αιώδη ήταν κτισμένη κατά το εκφορικό σύστημα, η εκφορικότητα της οποίας αρχίζει από το ύψος των 0,7 μ. Ο βόρειος και ο νότιος τοίχος, σε αντίθεση με τον λεπτό δυτικό, που προφανώς υψώνοταν κατακόρυφος, ήταν κι-

αυτοί πιθανότατα κτισμένοι κατά το εκφορικό σύστημα, καθώς ο βόρειος, ο οποίος άδειται σε ικανό ύψος, παρουσιάζει την ίδια διαφοροποίηση σπηλαιοδομία με αυτήν της αιγιδών. Η εκφορικότητα, όμως, σ' αυτούς τους δύο τοίχους αρχίζει από μεγαλύτερο ύψος (1 μ.).

(β) Η εξαιρετικά μεγάλη ποσότητα λίθων που βρέθηκε εξ ολοκλήρου στο εσωτερικό του τάφου, το επίπεδο και τριγωνικό σχήμα τους, κατάλληλο για εκφορική τοιχοδομία, και ο τρόπος ππώσης συνέβησαν την τυπική εικόνα κατάρρευσης μιας εκφορικής, θολωτής κατασκευής, όπως τη γωνιάζουμε κι από άλλα παραδείγματα (Πλάτανος Β, Μαραθόκεφαλο, Καμπλάρι, Λεβήτια I και II, Αρχάνες Γ).

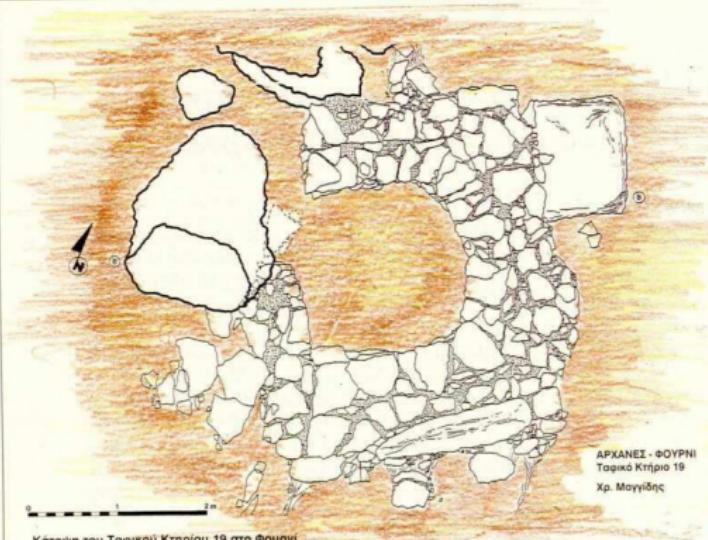
(γ) Ο θρυμματισμός, κυριολεκτικά, των αγγειών στο ανώτερο ταφικό στρώμα υποδηλώνει πώς οι λίθοι έπεσαν από ικανό ύψος.

(δ) Το ασυνήθιστο για το μεγέθος του κτηρίου πάχος τριών του τοίχων, ο ογκόλιθος στον νότιο τοίχο, και η θεμελιώση εν μέρει πάνω στο φυσικό βράχο υποδηλώνουν βαριά ανωδούμη, που απαιτεί στερεά θεμέλια. Επιπλέον, ο εξω-

τερικός ορθογώνιος τοίχος με την ενίσχυση του ογκόλιθου στη νότια πλευρά συνιστά μια συμπαγή και συνεχή αντηρίδα ενός τύπου γνωστού και από άλλα παραδείγματα (Απεσκάρι, Βορού Α και Β, Κράσι, κατάλληλη για την αντιμετώπιση των ωστικών πιεσεών μιας λίθινης θόλου).

(ε) Ο ρόλος της εσωτερικής αιγιάδας είναι προφανώς να διευκολύνει τη μετάβαση από την ορθογώνια βάση στη θολωτή ανωδούμη, μετάβαση που σε μεταγενέστερους ΥΜ και ΠΓ τάφους, που συνδυάζουν ορθογώνια βάση και θόλο, γίνεται με τη βοήθεια διαγωνίων τοποθετημένων πλακών στις γωνίες της βάσης (Πραιάσις, Αδρόμυλοι, Τζερμαδάων, Κριτσά, Κούρτες).

Ο συνδυασμός όλων αυτών αλλά και άλλων δεδομένων οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα πως το Ταφικό Κτηρίο 19 στεγάζοντας μια μοναδικού τύπου λίθινη ημιθολωτή οροφή, βασισμένη στον ανατολικό, βόρειο και νότιο τοίχο και κλεισμένη με το δυτικό τοίχο. Το αρχικό ύψος της ημιθολωτού υπολογίζεται γύρω από 2,5 μ., με κάθε στρώση λίθων να καταλαμβάνει ύψος 0,07-0,10 μ. και

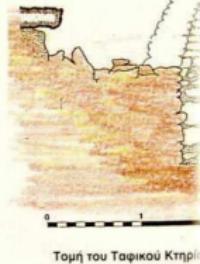

Κάτωψη του Ταφικού Κτηρίου 19 στο Φουρνί.

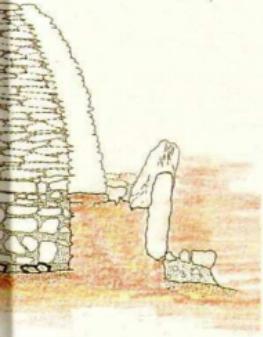
να προεξέχει εσωτερικά κατά 0,03-0,05 μ., με αποτέλεσμα να χρειάζονται 20-25 τέτοιες στρώσεις για να στεγαστεί χώρος μήκους 1,30-1,40 μ. Η ημιυλωτή οροφή έκλεινε στο ανώτερο τμήμα της πιθανώς με μια ή περισσότερες πλάκες, όπως έχει εικασθεί και σε άλλες περιπτώσεις (Πλάτανος Β, Βορού Α και Β). Η σημασία του αρχιτεκτονικού τύπου του Ταφικού Κτηρίου 19 έγκειται στη μοναδικότητά του και στη συνδυασμό στοιχείων των θολωτών τάφων (θολωτή οροφή κατά το εκφορικό σύστημα), των ορθογώνιων τάφων (εξωτερική κάτωψη) και των αψιδωτήρων κτηρίων (εσωτερική αψίδα). Τόσο οι θολωτοί τάφοι, που απαντούνται κυρίως στη Μεσαρά και στηραδιάκη στη βορεία (Αρχάνες Β, Γ, Ε, και Κράσι) και ανατολική Κρήτη (Μυραΐν), όσο και οι ορθογώνιοι τάφοι, χαρακτηριστικοί της βορειοκεντρικής και ανατολικής Κρήτης (Αρχάνες, Γούρνες, Μάλια, Πύργος Μύρτου, Γουρούνι, Βασιλική, Μόχλος, Λιναρές, Άγιος Γεώργιος, Παλαίκαστρο, Ζάκρος), με μειονώματα δείγματα στη νότια Κρήτη (Κουμάδα Γ, Πορτί Δ, Νότιο Κτηρίο Αγίας Τριάδας, Πλάτανος α, γ), συνυπάρχουν στις Αρχάνες ήδη από την ΠΜ II περίοδο, με αποτέλεσμα να

συνδυαστούν στο ίδιο ταφικό συγκρότιμα (θολωτός Τάφος Ε και Ταφικό Κτήριο 16, θολωτός Τάφος Γ και Ταφικό Κτήριο 9, συγκρότιμα Θολωτού Β), και τελικά, με μια άνευ προηγουμένου ενοποίηση των βασικών τους αρχιτεκτονικών στοιχείων, στον ίδιο τάφο, το μοναδικό Ταφικό Κτήριο 19. Αυτή η αξιοημένη συνένωση των δύο κύριων ταφικών αρχιτεκτονικών τύπων, ο καβένας από τους οποίους αντιπροσωπεύει μια διαφορετική περιοχή της Κρήτης, αντικατοπτρίζει πιθανώς μια πληρωματική συγχώνευση δύο διαφορετικών κρητικών στοιχείων στις Αρχάνες – όπου είχαν παρεισφρέσει ακομή και έναν, κυκλαδικά φυλετικά στοιχεία (βλ. Θολωτό Τάφο Γ και Περιοχή Βράχων) – λίγα πριν από τη δημιουργία των πρώτων ανατολικών κέντρων. Όσον αφορά την εσωτερική αψίδα του Ταφικού Κτηρίου 19, ισχών δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί μόνο ως μια πρακτική λύση στο τεχνικό πρόβλημα της μετάβασης από ορθογώνια βάση στην θιβέλο, καθώς έχουν έρευνε στο φως αρκετά ΠΜ II/III-MM αψιδωτά η πεταλόσχημη κτήρια – όχι όμως ταφικά –, η συγκέντρωση των οποίων στη βορεία (Ουνχάς, Αρχάνες) και ανατολική Κρήτη (Μύρτος, Πύργος, Βασιλική, Χα-

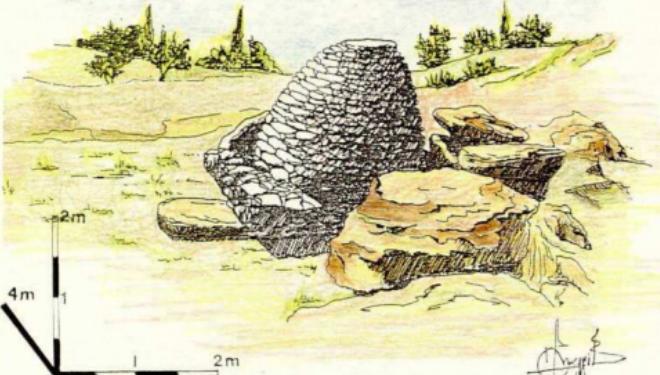
ΑΡΧΑΝΕΣ
ΦΟΥΡΝΙ
Ταφικό Κτήριο 19
Αναπρόσταση (Τομή Α-Α')
Χρ. Μαγγιδης

Τομή του Ταφικού Κτηρίου 19

μυρνί, σε αναπαράσταση.

Σχεδιαστική άψη του Ταφικού Κτηρίου 19 στο Φουρνί από βορρά.

κριτήρια όσο και με βάση τους τρόπους ταφής. Επιπλέον, η κατανομή των τάφων και των ευρημάτων σε κάθε ταφικό επίπεδο συνιστά μια τριμερή ταξινόμηση τους, που διευκολύνει την περαιτέρω χρονολογίγη τους κατάταξη σε υποδιαιρέσεις κάθε περιόδου (πρώιμη, μεστή, ύστερη), θεμελιώνοντας τη μελέτη της ακριβώς τυπολογικής τους εξέλιξης.

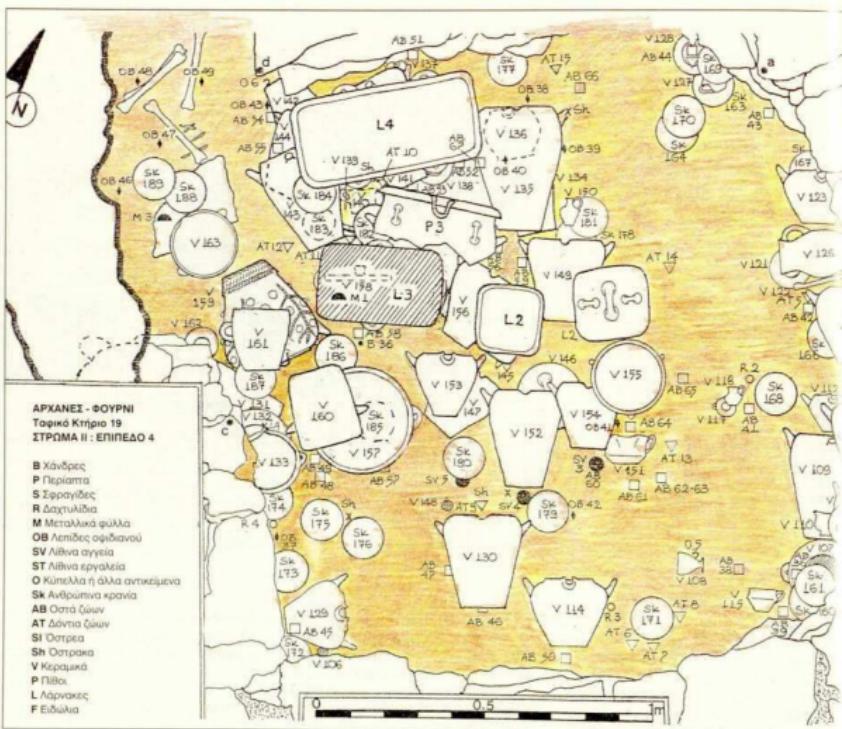
Το κατώτερο ταφικό στρώμα, που περιλαμβάνει τα ταφικά επίπεδα 1 και 2, χαρακτηρίζεται από μεγάλο αριθμό δευτερογενών ταφών ή ανακοινωμάτων, και τρεις, τουλάχιστον, αρχικές ταφές, ένα σύνολο δηλαδή 122 κρανιών και πολύτιμων μακρών οστών, τα περισσότερα από τα οποία είχαν αποτελεί απευθείας στο δάπεδο. Το στρώμα αυτό χαρακτηρίζεται επίσης από τον πολύ μικρό αριθμό παιδικών ταφών, την απουσία εν γένει ταφικών δοχείων, τη συσώρευση κρανιών κοντά στους τοίχους, και τον δυσανάλογο μικρό αριθμό αγγειών, δεδομένα εκ των οποίων τα δύο τελευταία υποδηλώνουν εκτεταμένους περιοδικούς καθαρισμούς του τάφου και διαρραγή κτερισμάτων.

Αντιθέτως, το ανώτερο ταφικό στρώμα, που σχηματίσθηκε μετά την τεχνητή επίχωση του πληρώθεντος υποκειμένου και την ανύ-

ψωση του επιπέδου του δαπέδου του τάφου, περιείχε λιγότερες ταφές, αλλά πολύ περισσότερες παιδικές ταφές και υπεριστάσιο αριθμό αγγειών. Οι περισσότερες ταφές ήταν, έναν, δευτερογενείς, πολλές ομών από τις ταφές είχαν εναποτέλεσθε σε ταφικά δοχεία, με αποτέλεσμα να περιοριστεί η συγχώνη του σκελετικού υλικού και των άλλων ευρημάτων εξαιτίας περιοδικών καθαρισμών της ταφικών ιεροτελεστιών μέσα στον τάφο, και επομένως να διευκολυνθεί η απόδοση κτερισμάτων και προσφρονών σε συγκεκριμένες ταφές, καθώς και να διατηρηθούν ανεπαφές οκτώ αρχικές ταφές.

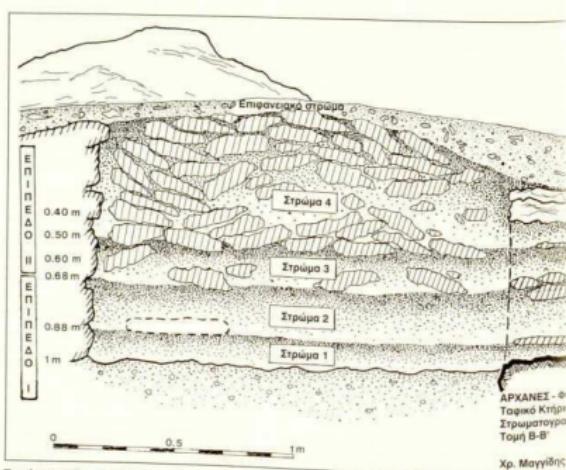
Η συστηματική μελέτη των αδιατάρακτων ταφικών στρωμάτων του Ταφικού Κτηρίου 19, σε συνδυασμό με τα δεδομένα από άλλα ταφικά σύνολα από τις Αρχαίες και την υπόλοιπη Κρήτη, ρίχνει νέο φως στα πολύτλοκα και ποικίλα ΠΜ/ΜΜ ταφικά έθιμα και στην εξέλιξη τους κατά τη μεταβατική περίοδο. Επιβεβαιώθηκε η απόψη πως η ταφή αποτελούσε διαδικασία δύο σταδίων, της πρωτογενούς ή αρχικής ταφής και της δευτερογενούς ταφής ή ανακοινωμής. Η μελέτη των 14 σωζόμενων αρχικών ταφών οδήγησε σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα

σχετικά με τον τρόπο ταφής, τη στάση του νεκρού, τον προσανατολισμό της κεφαλής και του προσώπου, καθώς και ως προς τη είδη και την ποσότητα των κτερισμάτων και των προσφορών. Την μεγάλη πλειοψηφία των ταφών αποτελούσαν διαταραγμένο και ελλιπες σκελετικό υλικό, υπολείμματα δηλαδή δευτερογενών ταφών, η μελέτη των οποίων αποκάλυψε συγκεκριμένα έθιμα, όπως η επιλεκτική διατήρηση και συσώρευση των κρανιών και ενιστέ των μακρών οστών, η τοποθέτηση κρανιών συνοδευμένων μερικές φορές και από κτερίσματα πάνω σε πλάκες, σε εσωτερικό βωμού, μέσα σε υποτυπώδες διαχωριστικό τοιχάριο και σε ταφικά δοχεία, η απομάκρυνση κτερισμάτων και του υπόλοιπου σκελετικού υλικού στις γυνίες του τάφου ή και έξω από το κτήριο, όπως μαρτυρεί η πλήθωρα οστών και αντικειμένων στην Περιοχή των Βράχων, διπτικά του Ταφικού Κτηρίου 19. Σαφείς ήταν οι ενδείξεις για τοπικούς περιοδικούς καθαρισμούς στο εσωτερικό του τάφου, που συνοδεύονταν σποραδικά από απολυμάνσεις, καθώς και για εκτεταμένους καθαρισμούς και τεχνήτες επιχώσεις πληρωθέντων ταφικών στρωμάτων. Συχνό και πιθανώς αποδεκτό ήταν το φαινόμενο της σύλη-

Το επίπεδο 4 του ταφικού στρώματος II του Ταφικού Κτηρίου 19 στο Φουρνί.

στην προηγούμενων ταφών, όπως δείχνει και η πλήρης απουσία μεταλλικών αντικειμένων από το επιχώσμενο πρώτο ταφικό στρώμα. Η μελέτη των κτερισμάτων κατέληξε σε ενδιαφέροντα πορίσματα για τους τύπους τους, την ποσότητα και την εξέλιξη τους, αλλά κυρίως για την κοινωνική και επαγγελματική θέση πολλών από τους νεκρούς. Ενδεικτική για την κοινωνική κατάσταση των νεκρών αυτού του τάφου είναι η παντελής απουσία μεταλλικών όπλων. Οι σημαντικότερες ταφές του Ταφικού Κτηρίου 19 ήταν αυτές στην νοτιανατολική γωνία του δεύτερου ταφικού επιπέδου, αν κρίνει κανείς από τα κτερισμάτα τους, που φανερώνουν υψηλή κοινωνική θέση και πλούτο, από τη θέση τους μέσα στον τάφο και την ταφική τους μεταχείριση. Ως προς το ταφικό τελευτούργικό, έγινε φανερό πως τόσο οι αρχικές ταφές όσο και οι ανακομιδές συνοδεύονταν από υγρές και

Τομή των δύο ταφικών στρωμάτων και των τεσσάρων επιπέδων του Ταφικού Κτηρίου 19 στο Φουρνί

στερεές προσφορές σε τράπεζες ή δίσκους προσφορών, λίθινα αγγεία, προχοίδια, αώτα ή μόντα κύπελλα, συγνά ανεστραμμένα, καθώς και από σπονδές με ειδικά τελετουργικά σκεύη και αποθέσεις αντικειμένων θρησκευτικής φύσης. Προπόσεις συνόδευαν πιθανώς τις αρχικές ταφές, όπως δείχνει ένα συγκεκριμένο (εύογχος αγγείων, ενώ υπάρχουν ενδείξεις και για μεταγενέστερες σπονδές, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τη σπονδή με προχοΐδια στην είσοδο του τάφου, προς την πιθανώς των νεκρών του πρώτου ταφικού επιπέδου, πριν από την τεχνητή του επίχωση και την ανύψωση του επιπέδου του δαπέδου. Το κέντρο των ταφικών ιεροτελεστιών αποτελούνταν αναμφίβολα ο εξωτερικός και ο εσωτερικός λίθινος βωμός, ο πρώτος καθ' όλη τη διάρκεια χρήσης του τάφου, όπως δείχνουν τα τρία αγγεία πρώιμου MM IIa ρυθμού που είχαν αποτεθεί πάνω του, ενώ ο δεύτερος ώς την τεχνητή επίχωση του δεύτερου ταφικού επιπέδου στα τέλη της MM Ia περίοδου.

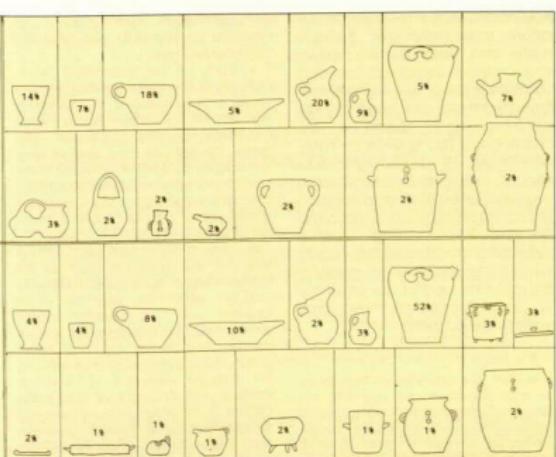
Ο εξωτερικός βωμός είναι μια τεράστια αεβστολιθική πλάκα, λαξευμένη σε κανονικό ορθογώνιο σχήμα και τοποθετημένη σε επα-

φή με το βόρειο τμήμα του ανατολικού τοίχου, και σε άμεση σύνδεση με τον ανοιχτό χώρο ανατολικά του τάφου, κατάλληλον για ταφικές ιεροτελεστίες. Σταθεροί υπαθηροί βωμοί διαφόρων τύπων έχουν βρεθεί σε σχέση τόσο με ορθογώνιους τάφους (Μόχλος, Χρυσόλακκος, Γουμριά, Παλαιάστρο, Πύργος Μύρτου) όσο και με θωλωτούς (Απεσωάρι, Καμηλάρι, Αγία Κυριακή), ενώ παραπλέον ανοικτοί χώροι, πλακόστρωτοι ή όχι, και ενίστε εφοδιασμένοι με κλίμακες και διαδρόμους ή περιορισμένοι από περιβόλους, έχουν εντοπιστεί στα παραπάνω ταφικά σύνολα, συμπεριλαμβανομένων των Αρχανών, καθώς και στον Άγιο Κύριλλο, Πλάτανο, Κουμάδα και Αγία Τριάδα. Ο εσωτερικός βωμός είναι μια μικρότερη τραπεζίσοχη μητρά, τοποθετημένη στην νοτιανατολική γωνία του δεύτερου ταφικού επιπέδου, γύρω και πάνω στην οποία είχαν αποτεθεί οι σημαντικότερες ταφές, συνοδευόμενες από δευτερεύουσες προσφορές, σπονδές με διπλό τελετουργικό αγγείο, και ειδούλια. Η ταυτόχρονη χρήση των δύο βωμών για μεγάλο χρονικό διάστημα υποδηλώνει πως ίσως είχαν en mére διαφορετικό ρόλο: ο εσωτερικός,

συνδεδεμένος με την ταφή ορισμένων ατόμων, τις αρχικές και δευτερεύουσες προσφορές και σπονδές, ενώ ο εξωτερικός με επιτάφιες και μεταγενέστερες προσφορές, καθώς και μαζικές ταφικές τελετουργίες, με ακριβές σχεδόν παράλληλο τον θωλωτό τάφο στο Απεσωκάρι. Η ανεύρεση προσφορών σε μια εξωτερική κόγκη του βόρειου τοίχου του Ταφικού Κτηρίου 19 (βλ. Άγιο Γεώργιο και Απεσωάρι), καθώς και κατά μήκος του νότιου τοίχου, επιβεβαίνει πως η εναπόδεση προσφορών δεν περιορίζοταν μόνο στον εξωτερικό βωμό.

Η μελέτη του ταφικού τελετουργικού οδηγεί σε πιθανές μεταφυσικές ερμηνείες, με πυρήνα τη διπτή διαδικασία ταφής και την αντίθεση ανάμεσα στο σεβασμό προς τον νεκρό και τα κτερίσματα του κατά την αρχική ταφή, και στην αδιαφορία, εν γένει, προς τα σκελετικά του υπολείμματα κατά την ανακομιδή του κρανίου του. Δεδομένα που υποδηλώνουν, ίσως, πίστη σε μεταθανάτια όντη δυο φάσεων, κατά την πρώτη από τις οποίες το πνεύμα του νεκρού παρέμενε μαζί με το σώμα στον τάφο, ενώ κατά τη δεύτερη, μετά την αποσύνθεση του σώματος, το εγκατελείπει οριστικά. Συνεπώς, οι αρχικές προσφορές και τα κτερίσματα ήταν απαραίτητα στο νεκρό για την περίοδο μέσα στον τάφο, ενώ οι δευτερεύουσες προσφορές, κατευθυνόμενες στο εδάφος, όπως δείχνουν τα ανεστραμμένα κύπελλα, αποτελούσαν μια συμβολική χειρονομία προς το εκλιπόν πνεύμα του νεκρού, που δεν είχε πια την ανάγκη προσωπικών του αντικειμένων. Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η μελέτη της τυπολογίας, της τοποθέτησης και του περιεχομένου των ταφικών δοχείων, που αποσαφήνιζε το ρόλο τους και ρίχνει νέο φως στο φαινόμενο, της εξαπομικευσης των ταφών, στην εξέλιξη του μέσα από την παραδοση της σύλλογικής ταφής και στις πιθανές κοινωνικές του προεκτάσεις, σε μια περίοδο αστικοποίησης και έντονων κοινωνικών μεταλλαγών.

Η πληθυσματική μονάδα στην οποία ανήκε αυτός ο σύλλογικός τάφος ήταν πιθανώς ένα γένος, όπως δείχνει ο αριθμός των τα-

Σύγκριση των διάφορων τύπων αγγείων μεταξύ των τεσσάρων επιπέδων των δύο ταφικών στρωμάτων του Ταφικού Κτηρίου 19 στο Φουριά.

Πήλινες παιδικές ασφυκόφαγοι από το Ταφικό Κτήριο 19 στο Φουρνί.

φών σε σχέση με τη χρονική διάρκεια χρήσης του τάφου, η ύπαρξη και παιδικών ταφών, το μέγεθος του τάφου και η ταυτόχρονη χρήση πολλών ταφικών κτηρίων διαφόρων τύπων στο Φουρνί. Ο σημαντικές ταφές του δεύτερου ταφικού επιπέδου βγύρω από τον εσωτερικό βώμο ίσως ανήκαν σε εξέχοντα μέλη της ιδρυτικής οικογένειας αυτού του γένους, η οποία πιθανόν να προηλθε από επιγειαμά επιχώριου και ξένου, νοτιοκρητικού στοιχείου, αν κρίνει κανεὶς από τη συνθετική βασικών αρχιτεκτονικών στοιχείων αυτών των περιοχών στον τύπο του ταφικού κτηρίου και από την έντονη παρουσία αντικεμένων εισιτημένων από τη νότια Κρήτη ανάμεσα στα κτερίσματα του κατώτερου ταφικού στρώματος. Το γένος αυτό πρέπει να είχε αρκετά εξέχοντα θέση στην τοπική κοινωνία, ίσως δειχνεί τη μακρότατη ζωή του (γύρω στα 450 χρόνια) και η ύπαρξη υπαθηρίου βώμου, μοναδικού ώς τώρα στο Φουρνί.

Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κεραμική του Ταφικού Κτηρίου 19 λόγω της ποσότητάς της (195 αγγεία), της ποικιλίας σχημάτων και διακοσμητικών θεμάτων, και κυρίως λόγω της σαφούς στρωματογραφίας, η οποία επιτρέπει τη χρονολογική ταξινόμηση της κεραμικής έως και σε υποδιαιρέσεις περιόδων. Επιπλέον, η γνωστή του ακριβούς αριθμού ταφών σε κάθε στρώμα, σε συνδυασμό με τις κεραμικές ενδείξεις, βοηθά στον υπολογισμό της χρονικής διάρκειας των κεραμικών φάσεων. Η μελέτη των αγγείων του Ταφικού Κτηρίου 19, σε συσχετισμό με τη

μελέτη του αποθέτη κεραμική στο Φουρνί, προσδιορίζει την τυπολογία εδέλευτης της ΜΜ Ια - ΜΜ ΙΙα κεραμικής στη βορειοκεντρική Κρήτη και τις τεχνολογικές εξελίξεις στην κατασκευή των αγγείων, και αποδεικνύει την ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου και έντονων εμπορικών επαφών με άλλες περιοχές της Κρήτης, κυρίως τη νοτια, αλλά και την ανατολική Κρήτη.

Κατά τη διάρκεια της πρώιμης ΜΜ ΙΙα περιόδου, όπως δείχνουν η κεραμική του κεντρικού χώρου και της εισόδου του τελευταίου ταφικού επιπέδου καθώς και τα αγγεία του εξωτερικού βώμου, η πιθανότητα οροφή του κτηρίου κατέρρευσε εξαιτίας σεισμού, που προκάλεσε την πώση τεράστιων αβεστολιθικών βράχων πάνω στο βορειοδυτικό τμήμα του κτηρίου, σφραγίζοντας εστία το περιεχόμενο του και τερματίζοντας ύστερα από τέσσερις και πλέον αιώνες τη χρήση του. Με το πέρασμα του χρόνου το Ταφικό Κτήριο 19 επιχώσθηκε ολόκληρο, εκτός από την κορυφή του συγκλίου στο νότιο τοίχο, η οποία προεξέχει για περισσότερα από 3.700 χρόνια, υποδεικνύοντας, σαν επιτύμβια στήλη, τη θέση του τάφου και υπανιστόμενη έτσι με τον πιο κατάλληλο συμβόλισμό την πανάρχαια χρήση του κτηρίου.

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω για όλη μια φορά τους ανασκαφείς και μελετητές των Αρχανών, Γάννη και Έφη Σακελλαράκη, για την εμπιστοσύνη που μου έδωσαν παραχωρώντας μου ευγενικά ένα τόσο σημαντικό υλικό, το οποίο αποτελεί και τη βάση της διδακτορικής μου διπλωμής στο University of Pennsylvania.

The Burial Building 19: A Unique Minoan Semi-Vault Tomb in Archanae

Chr. Maggidis

The MM I Burial Building 19 in the prehistoric cemetery of Phourni at Archanae is of particular interest for its unique architectural form, its sealed and stratified MM IA - IIB pottery deposit, and its variety of burial customs.

The peculiar ground-plan (rectangular exterior, apsidal interior), the corbelled apse, the unusual thickness of three of the walls, the buttress-like outer face of these walls and a huge monolith abutting on the south wall; the amount and shape of the collapsed masonry as well as the fashion in which it collapsed, the extensive destruction of the vases, and other pieces of evidence suggest a permanent, heavy stone roof in the unique form of a semi-vault. Burial Building 19 combines elements of both the house tomb and the tholos tomb, each characteristic of a different region of Crete, a fact which may reflect a population amalgamation and perhaps a political combination of two different Cretan elements at Archanae, at the dawn of the first palatial societies.

The careful excavation and study of the tomb revealed a well-defined stratification of four successive burial layers, and a tripartite pattern in the distribution of the finds in each layer (the earliest finds near the walls, the subsequent ones in the central area, and the latest ones at the entrance), which facilitated their further chronological classification into subdivisions within each phase and redefined the MM IA-IIA pottery of the north-central Crete.

The study of the undisturbed burial deposits of the tomb revealed great variety of burial customs, thus throwing new light on the Minoan funerary ritual and tracing its evolution in the EM - MM period. An open-air fixed altar situated immediately outside the tomb and in the area of an unpaved court, an indoor fixed altar surrounded by the most important burials, and an external depository niche were the focus of the funerary ritual!

The study of burial containers defined their role and threw new light on the phenomenon of burial individualism, its evolution within the collective burial tradition, and its possible social dimensions. The application of various criteria, such as the types of grave goods, the position inside the tomb and the funerary treatment of a burial revealed interesting information on social ranking. Furthermore, the combination of several variables suggests a population unit consistent with a family lineage, which according to all indications must have had a high social status in the local community.